

הרב טוביה שלמה בר אילן והרב נתן קלר

קדושת שביעית ואיסור איבוד בשאריות ובקליפות

מבוא

הקושי המרכזי העומד בפני מי שרוכש פירות וירקות הקדושים בקדושת שביעית הוא ההתמודדות עם שאריות המזון, הגרעינים, הקליפות וכיו"ב. עומדת לפנינו השאלה באלו מקרים מותר לאבד שאריות אלו לסוגיהן.

מפורש בתורה: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה", ודרשו חז"ל: "לאכלה ולא להפסד". פוסק הרמב"ם (שמיטה ויובל ה):

פירות שביעית ניתנו לאכילה ולשתייה ולסיכה ולהדלקת הנר ולצביעה מפני השמועה למדו "תהיה" (ויקרא כה, ז) אף להדלקת הנר ולצבוע בה צבע. לאכילה ולשתייה כיצד לאכול דבר שדרכו לאכול ולשתות דבר שדרכו לשתות כדין תרומה ומעשר שני

ולא ישנה פירות מברייתן כדרך שאינו משנה בתרומה ומעשר דבר שדרכו לאכול חי לא יאכל אותו מבושל ודבר שדרכו להיאכל מבושל אין אוכלין אותו חי לפיכך אין שולקין אוכלי בהמה. אינו מיטפל לאכול תבשיל שנפסד והפת שעיפשה כדרך שאינו אוכל בתרומה ובמעשר. (הל' א-ג)

הקליפין והגרעינים שמתרין בתרומה לזרים, אין קדושת שביעית חלה עליהם והרי הן כעצים, אלא אם כן ראוין לצביעה. והקור קדושת שביעית חלה עליו. (הל' כא)

הדין הבסיסי בדברי הרמב"ם נראה ברור: על פירות שביעית חלה קדושה ולפיכך אסור להשתמש בהם שלא לייעודם המרכזי, וקל וחומר שאסור לאבדם, בדומה לפירות תרומה. למרות שפירות אלו קדושים, לאחר קלקולם קדושת שביעית פוקעת מהם. אף קליפות וגרעינים של חלק מפירות אלו, אינם קדושים.

דברי הרמב"ם מעוררים אותנו לדון בשתי שאלות. הראשונה היא האם מצבם האוביקטיבי של הפירות הוא זה שקובע להלכה או מנהגם השגרתי של בני אדם.¹ שאלה נוספת שעולה בעקבות דברי הרמב"ם קשורה למשמעות המעשית של תחולת קדושת שביעית. אמנם, הרמב"ם נוקט בלשונו בשני ביטויים שונים: "אינו מיטפל לאכול", כלומר, אינו חייב לשמור את הפירות, ו"אין קדושת שביעית חלה עליהם", אך לדעתו אין נפקא מינה להלכה בין שני ביטויים אלו. יש מקום לדון האם ביטויים אלו בהכרח חופפים או שיתכן מצב בו פרי הינו קדוש אך איסור לאבדו?

לעניות דעתנו, הגדרת השלב בו אין חובה לנהוג קדושה בפרי, מצויה במחלוקת בין הראשונים: הרמב"ם סובר שההגדרה תלויה אך ורק במצבו האוביקטיבי של הפרי, בעוד הרא"ש ותוספות סוברים שההגדרה תלויה בדעת בני אדם. כמו כן, בעוד שלשיטת הרמב"ם תחולת הקדושה ואיסור האיבוד חופפים, לפי הרא"ש והתוספות ייתכן מצב בו פרי הינו קדוש ואף על פי כן אין איסור לאבדו.

בפרק הבא נעבור על המשניות העוסקות בחובת השמירה הקיימת בתרומה, מהן נוכל ללמוד לדיני פירות שביעית.² ננתח את שיטות הראשונים בפירושם למשנה וננסה לבסס את שיטתנו בהבנתן. בפרק הנועל את המאמר נתייחס למספר שאלות מעשיות בהן יש נפק"מ בין שיטות הראשונים ונתבונן בפסקי האחרונים בשאלות אלו.

1. בלשון הרמב"ם: 'כדרך שנוהג בחולין'. יש לציין שלשאלתנו יש נפק"מ לא רק ביחס לדין פירות שנפסדו בו נדון במאמר זה אלא גם ביחס לפירות גמורים שהינם ראויים לאכילה, אך גדולו למטרה אחרת. בשאלה זו דן המהרי"ט בתשובתו המפורסמת בעניין האכלת תולעי משי בעלי תות (חלק א פג), וראה גם מנחת שלמה תניינא (ב-ג) קיח. כמו כן, יש נפק"מ ביחס להגדרת מאכל כ"אוכלי בהמה", וראה בדברינו בפרק ב'3 להלן.
2. המשנה בשביעית (ה, ב) משווה בין שביעית לתרומה: "שביעית ניתנה לאכילה ולשתיה ולסיכה לאכול דבר שדרכו לאכול ולסוך דבר שדרכו לסוך לא יסוך יין וחומץ אבל סך הוא את השמן וכן בתרומה ובמעשר שני קל מהם שביעית שנתנה להדלקת הנר". מדברי הרמב"ם שהבאנו לעיל נראה שהוא סובר שההקבלה שייכת לא רק לגבי הדין הכוללני, אלא גם בדינים פרטיים, כגון דין קליפות וגרעינים בו דיני קדושת שביעית נלמדים מדיני תרומה. הרדב"ז כותב שבדין גרעינים הרמב"ם לומד את דין שביעית ב"קל וחומר" מדין תרומה, ולפי פירושו ייתכן שבדינים מסוימים שביעית תהיה קלה מתרומה. אמנם, לא מצאנו ברמב"ם דינים כאלה, ואף האחרונים למדו במקומות רבים מדיני תרומה לדיני שביעית גם במקרים בהם הדין בתרומה הוא לחומרה (ראה למשל שערי צדק שער מצוות הארץ יז ז-ח, ושם בינת אדם א; פאת השולחן שביעית כד הערה ג; חזון איש שביעית יד י). המאמר מתבסס על ההנחה שיש הקבלה מלאה בין תרומה לשמיטה בעניין חלות הקדושה.

פרק א' – שיטות הראשונים

קדושה בסובין ומורסן

הסוגיה המרכזית בענייננו היא המשנה (תרומות יא, ה) שעוסקת בקדושת תרומה ובחובת שמירה במהלך הכנת הקמח מהחיטה. עקב השיבותה לענייננו, אנו מציגים את פירושי הרמב"ם והרא"ש על המשנה, וכן את פסקי הרמב"ם הרלוונטיים בהלכות תרומות, על מנת להקל על ההשוואה ביניהם. בשלב זה נתמקד בחלקה השני של המשנה ובהמשך נעסוק בחלקה הראשון:

המורסן מותר סובין של חדשות אסורות ושל ישנות מותר ונוהג בתרומה כדרך שהוא נוהג בחולין. המורסן מותר סובין של חדשות אסורות ושל ישנות מותר ונוהג בתרומה כדרך שהוא נוהג בחולין.

מסנה תרומות פרק יא, ה:	פירוש המשנה לרמב"ם:	פירוש הרא"ש:	רמב"ם הלכות תרומות פרק יא:
המורסן מותר סובין של חדשות אסורות ושל ישנות מותר ונוהג בתרומה כדרך שהוא נוהג בחולין המסלת קב או קבים לסאה לא יאבד את השאר אלא יניחנו במקום המוצנע.	ומורסן, היא הפסולת הגסה הצפה על הסובין. וסובין, הפסולת. ואמרו ונוהג בתרומה כדרך שהוא נוהג בחולין, ר"ל שמותר לו לנפות את התרומה וישליך מן הטנפת כל מה שאינו ראוי לאכילה כדרך שעושין בחולין. המסלת, נגזר מן סלת. והכוונה שאם לקח סאה חטין והוציא מהן קב או קביים סולת לא ישליך השאר מפני שהוא ראוי לאכילה, ואסור לאבד את התרומה. אלא יניח השאר במקום מוצנע.	המורסן של תרומה, הן הסובין הגסים, מותר לזרים: וכן הסובין של ישנות שהן יבשות ונטחנים היטב אבל של חדשות הן לחות ואינן נטחנים היטב ונשאר הרבה קמח מעורב עם הסובין. ומפרש בירושלמי דעד ל' יום נקראות חדשות: ונוהג בתרומה - בתיקון הפת בהוצאת סובן ומורסן: כדרך שנוהג בחולין - ואין כאן משום מאבד תרומה כשמשליך המותר: ירושלמי וכן במקנב בירק: אבל כשמסלת לעשות פת נקייה ביותר קב או קביים לסאה יצניע המותר.	הלכה יב: הסובין של חטים חדשות אסורין מפני שהוא ראוי למאכל אדם, ושל ישנות מותר, ועד מתי נקראו חדשות כל זמן שבני אדם רגילין לחבוט בין הגרנות. הלכה ה: כדרך שמרקדין את הקמח בחולין כך נוהג הכהן בתרומה, מרקד לאכול ומשליך את המורסן, הרי שרצה לעשות סולת מנופה בנפיות הרבה עד שיוציא קב או קביים מן הסאה לא ישליך את השאר מפני שהוא ראוי לאכילה אלא יניחנו במקום מוצנע.

ההבדל הבולט בין פירושי הרמב"ם והרא"ש למשנה הוא שהרמב"ם רואה במשנה שני חלקים נפרדים – דברי המשנה "ונוהג בתרומה כדרך שנוהג בחול" אינם נסובים על דין סובין שמופיע במשפט הקודם אלא הם דין נפרד. לשיטתו, המשנה אינה מתירה להשליך סובין של חיטים חדשות, אף שוודאי דרך בני אדם להשליך סובין כאלה.³ חלוקת המשנה לשניים בולטת במשנה תורה, שם החלק הראשון מופיע בהלכה י"ב, בעוד החלק השני מופיע בהלכה ה'. אף מלשון הרמב"ם "מרקד לאכול ומשליך את המורסן" עולה שאין היתר להשליך את הסובין. לעומת זאת, הרא"ש רואה בדברי המשנה חטיבה אחת, כפי שרואים מפירושו למילים "ונוהג בתרומה כדרך שהוא נוהג בחולין": "ונוהג בתרומה - בתיקון הפת בהוצאת סובן ומורסן". לשיטתו נראה שהמשנה מחדשת שמותר להשליך סובין של חיטים חדשות, אף שחלה עליהם קדושה, כיוון שכך הוא מנהג בני אדם בחולין.⁴

הבדל בולט נוסף הוא הסיבה שהרמב"ם והרא"ש נותנים לדבריהם. הרמב"ם מדגיש בדבריו ארבע פעמים שהסיבה לאיסור איבוד הסובין/הקמח היא מצבם האובייקטיבי – היותם ראויים למאכל: "הסובין של חטים חדשות אסורין מפני שהוא ראוי למאכל" (הל' יב), "וישליך מן הטנופת כל מה שאינו ראוי לאכילה כדרך שעושין בחולין" (פיהמ"ש), "לא ישליך את השאר מפני שהוא ראוי לאכילה" (הל' ה' ופיהמ"ש). לעומת זאת, הרא"ש אינו מזכיר כלל את המצב האובייקטיבי, ובמקום זאת הוא נוקט בלשון "אבל כשמסלת לעשות פת נקייה ביותר... יצניע המותר", שמשמעותה היא שחובת ההצנעה נובעת מכך שהוא אינו נוהג כמנהג בני אדם הסטנדרטי.

נראה לומר שהרמב"ם והרא"ש נחלקו בהגדרת היתר האיבוד: לשיטת הרמב"ם הגורם הוא היות הפרי לא ראוי למאכל, בעוד שלשיטת הרא"ש הגורם הוא מנהג בני אדם לאבדו. הנפק"מ המרכזית בין הסברים אלו היא דינם של פירות שעודם ראויים למאכל, אך דרך בני אדם לאבדם: לשיטת הרמב"ם אין היתר לאבדם, בעוד שלשיטת הרא"ש מותר לאבדם. דוגמה להבדל זה היא דין סובין של חיטים חדשות. בשולי הדברים, נוסף שתי הערות:

ראשית, נראה שההסבר הפשוט במשנה הוא הסברו של הרא"ש. הרמב"ם אינו מתייחס לדברי המשנה כחטיבה אחת. נוסף לכך, אין זה ברור לשיטתו מה חידשה

3. נראה שלשיטת הרמב"ם, חידוש המשנה בדין "ונוהג בתרומה כדרך שנוהג בחולין" הוא שמותר לאכול רק חלק מהפרי (תוך שמירת השאר בקדושה), אף שכתוצאה מכך השאר לא יאכל בסופו של דבר, ועל כן מותר לקלף פירות אף שאין הדרך לקלפם וכו'.

4. כך דייק ב"מנחת אשר" שביעית עמ' קצג.

המשנה בדין "מסלת". הרי לשיטת הרמב"ם, אפילו אם האדם אינו רוצה לעשות "פת נקייה ביותר", אסור לו להשליך את השאריות כל עוד הן ראויות למאכל! נראה שעקב קושיה זו הרמב"ם מדגיש בפירושו לדין מסלת: "מפני שהוא ראוי לאכילה", כדי להבהיר שהוא הדין גם בפת רגילה. נראה שהרמב"ם נאלץ להידחק בהסברו למשנה בעקבות שיטתו העקרונית שתרומה הראויה לאכילה - אסור לאבדה בשום אופן.

שנית, אם כנים דברינו עולה לשיטת הרא"ש, מותר להשליך את הסובין של החיטים החדשות, אף שהם אסורים לזרים. לשיטה זו, אין חפיפה בין חלות קדושה ואיסור איבוד, וייתכן שיהיה דבר שיש בו קדושה ומותר לאבדו.⁵ לעומת זאת, לשיטת הרמב"ם נראה שיש חפיפה בין הדינים - כל עוד הפרי ראוי לאכילה הוא קדוש ואסור לאבדו, וכאשר הוא אינו ראוי עוד לאכילה, קדושתו פוקעת.⁶

קדושה בגרעינים

החלק הראשון של המשנה שנידונה לעיל (תרומות יא, ה) עוסק בקדושה של גרעיני תרומה. המשנה כותבת:

גרעיני תרומה בזמן שהוא מכנסן אסורות ואם השליכן מותרות, וכן עצמות הקדשים בזמן שהוא מכנסן אסורין ואם השליכן מותרין.

הרא"ש והרמב"ם בפירושים למשנה (בעקבות הירושלמי על אתר) מבארים שהמשנה עוסקת בגרעינים שהם עצמם ראויים לאכילה לפחות במידה מסוימת או

5. נציין שמההבדל בין דין סובין אצלנו לדין גרעינים, שמופיע בתחילת אותה משנה ויידון בהמשך, שם נאמר ש"אם השליכן מותרות" - משמע שסובין חדשות אסורות אף לאחר שהשליכן.

6. יש לציין שבסוגייתנו יש עוד שתי מחלוקות בין הרמב"ם והרא"ש: הרמב"ם מבין שהסובין עצמם ראויים לאכילה ואילו הרא"ש מבין שהסובין של החטים החדשות אינם ראויים לאכילה אלא "נשאר הרבה קמח מעורב עם הסובין". בנוסף, הרא"ש מביא את דברי הירושלמי שחיטים נחשבות "חדשות" כל ל' יום, ואילו הרמב"ם פוסק שהשיעור הוא "כל זמן שאנשים הובטין אותן". לכאורה, אין קשר בין מחלוקת אלו למחלוקת המרכזית שהבאנו בפנים.

שנותרה בהם לחלוחית שניתן למצוץ אותה.⁷ לשיטתם, אף דברי המשנה ביחס לעצמות עוסקים בעצמות רכות שניתן במידה מסוימת לאכלן.⁸

תוספות מציעים פירוש אחר (זבחים פו, א):

ופירש רבינו דהתם מיירי בעצמות קדשים הנאכלין דומיא דתרומה ויש עליהם עדיין בשר וקאמר דאם מכניסין ומצניעין א"כ הוא מחשבן ואכתי שם קדשים עליהן ואסורין אבל משליכן בטל שם אוכל מינייהו וכן גרעיני תרומה מיירי שיש עליהם אוכל ומיפרשא בענין זה.

לשיטת תוספות, המשנה עוסקת בגרעינים שנותר עליהם מעט מבשר הפרי, שהוא בוודאי ראוי לאכילה. אף על פי כן, מותר לכהן להשליכם, ואם השליכם פקעה קדושתם מכיוון שבטל שם אוכל מהם.

נראה בבירור ששיטת תוספות כאן חולקת על שיטת הרמב"ם שהוצגה בסעיף הקודם לפיה כל אימת שהדבר ראוי לאכילה, קדושתו אינה פוקעת. נראה שתוספות סוברים כשיטת הרא"ש, שחלות הקדושה תלויה במנהג בני אדם, ומכיוון שרוב בני אדם נוהגים להשליך גרעינים שנותר עליהם מעט מבשר הפרי, מותר לעשות זאת.⁹

הרא"ש אינו מתייחס לחידושם של תוספות ואין ראייה לכך שהוא מסכים לחידושם. אמנם, לאור שיטת הרא"ש בסובין, לפיה הנהגת הקדושה בפירות שביעית תלויה במנהגם של בני אדם, הסברא נותנת שהוא יסכים לדברי תוס' ביחס לגרעין שנשאר עליו קצת מבשר הפרי.

7. ב'דרך אמונה' (תרומות, י"א, יא, ביאור ההלכה ציון ההלכה רטז) מבין בפירוש המשנה לרמב"ם כשיטת תוס' להלן, ולשיטתו צ"ב ההבדל בין גרעיני פירות ובין סובין של חטין חדשות. שיטת הרמב"ם במשנה תורה ביחס לגרעינים אינה ברורה ונתונה במחלוקת אחרונים גדולה אך מוסכם שהרמב"ם לא פוסק להלכה את חידושם של התוס'. ראה שבת הארץ, הוצאת מכון התורה והארץ, פרק ה הלכה כא ב'תוספת שבת'.

8. הרמב"ם בהלכות מעשה הקרבנות פרק י הלכה י פוסק: והעצמות הנשארות מותרות ועושה אדם מהם כל כלים שירצה. הרמב"ם לכאורה אינו מזכיר את הדין המבואר במשנתנו וצ"ע.

9. נציין שממשנה זו עולה שלכולי עלמא דין גרעינים קל יותר מאשר דינם של הסובין. לשיטת הרמב"ם, אף שניתן למצוץ את הגרעינים ואם כן אפשר להחשיבם כראויים לאכילה, אם הכהן השליכם הם מותרים. לשיטת הרא"ש, מחדשת המשנה שאם הכהן השליך את הגרעינים אין בהם קדושה, אף שבדין סובין אין חפיפה בין חלות הקדושה ובין איסור האיבוד. בהסבר הבדל זה יש לומר שכיון שגרעינים אלו מלכתחילה אינם מיועדים לאכילה, הרי שאין בהם קדושה אלא אם כן הכהן מנכס אותם לאכילה.

קדושה בקניבת ירק

סוגיה נוספת הקשורה לענייננו היא דין "קניבת ירק" – הקצוות שחותכים מהירק במהלך הכנתו לבישול.

המשנה מביאה מחלוקת בעניין היתרם לזרים (עדויות ג, ג):

וקניבת ירק של תרומה רבי דוסא מתיר לזרים וחכמים אוסרין.

הירושלמי (תרומות י"א, ד) מחלק בין קניבת ירק של בעלי בתים לבין קניבת ירק של גננים. בעקבות הירושלמי, הרמב"ם כותב (תרומות י"א, י):

וקניבת ירק שמשליכין בעלי בתים הרי אלו אסורים לזרים, אבל קניבת ירק שמקנבים הגננין מותרת לזרים.

הכסף משנה (על אתר) מסביר שכאשר הגננים מקנבים ירק, הם משליכים רק את העלים המעופשים ביותר, בעוד בעלי בתים משליכים גם את העלים המעופשים בחלקם.

לעומת הרמב"ם, הרא"ש מזכיר את דין קניבת ירק בפירושו למשנה (תרומות יא ה) שהובא לעיל, שם הוא כתב:

[ונוהג בתרומה] כדרך שנוהג בחולין – ואין כאן משום מאבד תרומה כשמשליך המותר. ירושלמי וכן במקנב בירק.

הרא"ש לא מביא את חילוק הירושלמי בין קניבת ירק של גננים לקניבה של בעלי בתים. לעומת זאת, הרא"ש מביא בשם הירושלמי שאף מקנב הירק נוהג כדרך שהוא נוהג בחולין ועל כן יכול להשליך המותר.¹⁰

נראה ששיטות הרמב"ם והרא"ש בסוגיה זו מקבילות לשיטתם בסוגיית סובין. לשיטת הרמב"ם, קניבת ירק של בעלי בתים אסורה לזרים ואסור להשליכה, מכיוון שהיא עדיין ראויה למאכל, וזאת למרות שדרך בעלי הבתים להשליך אותה.¹¹ רק קניבת ירק של גננים, עלים מעופשים ביותר שאינם ראויים לאכילה כלל, מותרת.

10. לפנינו בירושלמי ההשוואה בין סובין ובין ירק נוגעת רק ביחס להכנת האוכל: "מסלת בחיטין כל שהוא רוצה ומנקב בירק כל שהוא רוצה". אם נאמר שלפני הרא"ש הגירסה היתה כמו הגירסה שלפנינו, הרי שמכך ראייה נוספת שהרא"ש סובר שכיון שדרכם של בני אדם להשליך את הקניבות, מותר לעשות כן אף בירק של תרומה ואין בכך איסור איבוד.

11. שם יש לומר בשיטת הרמב"ם שמחלוקת ר' דוסא וחכמים היא מחלוקתו עם הרא"ש. לפי ר' דוסא, כיון שבעלי הבתים מקנבים את הירק, הרי אין בו קדושה, ואילו לפי חכמים, שהלכה כמותם, כיון שאותם חלקים הם ראויים לאכילה, הם אסורים לזרים.

לעומת זאת, מדברי הרא"ש עולה שמותר להשליך את קניבת הירק משום שהולכים אחרי מנהג בני אדם.¹²

סיכום שיטות הראשונים בדין קדושת תרומה

האחרונים מסכימים שניתן ללמוד את ההלכות הנוגעות לאיסור איבוד פירות הקדושים בקדושת שביעית מההלכות המקבילות הנוגעות לאיסור איבוד תרומה. בנידון זה:

שיטת הרמב"ם היא שכל עוד הפרי ראוי לאכילה באופן אובייקטיבי, הוא קדוש ויש איסור לאבדו, אף אם דרך בני אדם לאבדו. בפרט, יש איסור לאבד קניבת ירק של בעלי בתים אף שדרך אנשים להשליכה, וכן אסור לאבד סובין של חיטים חדשות.

שיטת הרא"ש היא שאיסור איבוד תלוי במנהג בני אדם. לפיכך, מותר לאבד קניבת ירק של בעלי בתים וכן מותר לאבד סובין של חיטים חדשות. כשיטה זו סוברים גם תוספות, ולשיטתם מותר להשליך גרעינים שיש עליהם שאריות פרי, ולאחר שהשליכם הם מותרים לזרים.

מדברי הרא"ש עולה חידוש נוסף, שיתכן ושאריות פרי תהיינה קדושות בקדושת תרומה, ובכל זאת יהיה מותר לאבדן.

הקבלה בין קדושת תרומה לקדושת שביעית

המשנה בשביעית (ה, ב) משווה בין שביעית לתרומה:

שביעית ניתנה לאכילה ולשתיה ולסיכה לאכול דבר שדרכו לאכול ולסוך דבר שדרכו לסוך לא יסוך יין וחומץ אבל סך הוא את השמן וכן בתרומה ובמעשר שני קל מהם שביעית שנתנה להדלקת הנר.

מדברי הרמב"ם (שמיטה ויובל ה, כא) נראה שהוא סובר שההקבלה קיימת לא רק בדרך ההנאה מהפירות הקדושים אלא גם בדינים נוספים, כגון דין קליפות וגרעינים בו דיני קדושת שביעית נלמדים מדיני תרומה. הרדב"ז (שם) כותב שבדין גרעינים הרמב"ם לומד את דין שביעית ב"קל וחומר" מדין תרומה, ולפי פירושו ייתכן שבדינים מסוימים שביעית תהיה קלה מתרומה. אמנם, לא מצאנו ברמב"ם דינים

12. עדיין צ"ע מדוע הרא"ש לא הביא את החילוק של הירושלמי בין קניבת ירק של גננים ושל בעלי בתים. שמא יש לומר שהוא פוסק כר' דוסא, כמבואר בהערה הקודמת, שלשיטתו כיון שדרכם של בעלי הבתים לקנב את הירק הרי שהוא מותר לזרים.

כאלה, ואף האחרונים למדו במקומות רבים מדיני תרומה לדיני שביעית גם במקרים בהם הדין בתרומה הוא לחומרה.¹³

יתירה מזו, נראה שניתן להוכיח מדברי הרמב"ם שקדושת שביעית תלויה במצב האוביקטיבי של הפירות ולא בדעתם של בני אדם.

פוסק הרמב"ם (פרק ז הלכה יד):

וכל שאינו מיוחד לא למאכל אדם, ולא למאכל בהמה ואינו ממין הצובעים, הואיל ואינו לעצים יש לו שביעית וכו'.

האחרונים (ערוך השולחן סימן כח סעיף ה', החזו"א סימן יג סק"ט, משנה ראשונה ומלאכת שלמה על משנה שביעית ז א), העמידו את דברי הרמב"ם בצמחים הנאכלים על ידי הדחק ומשום כך יש בהם קדושת שביעית, אף שאין האדם מייעד אותם לאכילה.¹⁴

לפי הבנה זו, לשיטת הרמב"ם בדין שביעית יש קדושה אפילו במינים בהם מנהג רוב בני אדם שלא לאכלם וכשיטתו בדין תרומה שהבאנו לעיל.¹⁵

פרק ב' – פסקי האחרונים הלכה למעשה

בפרק זה נתבונן בפסקי כמה מגדולי הדורות האחרונים בשלוש שאלות מעשיות בהן להבנתנו יש נפק"מ בין שיטות הראשונים שנידונו בפרק הקודם.

שאריות אוכל הראויות עדיין לאכילה אך דרך אנשים לזרקן

הרב אלישיב פוסק שמותר להפסיד שיירי מאכל אם רגילים לזרקם אפילו אנשים שזרכם לחוס על ממונם (דבריו הובאו בדרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק ה הלכה ג אות יג). כך פסקו הלכה למעשה אחרונים נוספים, למשל הרב ישראלי (התורה והארץ ג 179) והרב אשר וייס (מנחת אשר שביעית עמ' קצ"ג).

13. ראה, למשל, שערי צדק שער מצוות הארץ יז ז-ה, ושם בינת אדם א; פאת השולחן שביעית כד הערה ג; משפט כהן סימן פה חזון איש שביעית יד י).

14. הרמב"ם פסק כך על פי גירסתו במשנה שביעית ז, ב. הראב"ד השיג על דברי הרמב"ם וראשונים רבים ובכללם התוס' (שבת סח א ד"ה ועוד לפי גירסת הרש"ש) והרא"ש (בפירושו למשנה שביעית שם) גרסו אחרת. נראה, שלפי התוס' והרא"ש, במינים אלו כלל לא תחול קדושה, שהרי אין בני אדם נוהגים לאכלם וצ"ב. יש להעיר, שאף בהלכות תרומות הרמב"ם פסק, על פי התוספתא, שחטין הראויות לאכילה על ידי הדחק אסורות לזרים. (חזון איש דמאי טו א בביאור דברי הרמב"ם בהלכות תרומות יא יג).

15. נציין שבסוגיה זו עוסק שו"ת בדי הארון שיצא לאור לאחרונה. המחבר מסביר את מחלוקת הראשונים בדין קדושת תרומה בדומה להסברנו, אולם סובר שלא ניתן להסיק ממנה לדיני שביעית, ובדיני שביעית הרמב"ם מודה שמנהג העולם הוא הקובע. והנראה לענ"ד כתבנו.

לעומת זאת, החזון איש פוסק שאסור לאבד שיירי אוכל שאינו רוצה לאכול יותר, וחייבים להניחם בפח מיוחד עד שייפסלו מאכילת אדם (קונטרס סדר השביעית אות ח', נדפס בדרך אמונה סוף הלכות שמיטה ויובל).

להבנתנו, פסיקת הרב אלישיב ודעימיה היא כשיטת הרא"ש, בעוד החזו"א פוסק כשיטת הרמב"ם, או לכל הפחות הושש לשיטתו לחומרא.¹⁶

גרעינים שנשאר עליהם מעט מהאוכל

בנידון זה מצאנו מחלוקת אחרונים המקבילה למחלוקת בנידון הקודם. הרב אלישיב פוסק על פי דברי התוספות בזבחים שאם הוריד מהגרעין את כל מה שברצונו לאכול ממנו מותר לו לזרוק את השאר (דבריו הובאו במשפטי ארץ כג, 10). לעומת זאת, החזון איש פוסק שאסור לאבד גרעינים שיש עליהם לחלוחית אוכל, וחייבים להניחם בפח מיוחד עד שייפסלו מאכילת אדם, וזאת כשיטת הרמב"ם (קונטרס סדר השביעית אות ח', נדפס בדרך אמונה סוף הלכות שמיטה ויובל, ובעקבותיו פסק ה'דרך אמונה' תרומות יא ביאור ההלכה יא).

מאכל בהמה בזמן שאין נוהגים להאכיל בו בהמה

החזון איש הסתפק בדין זה (שביעית יד, י):

ומיהו יש לעיין אי תלוי במקום שהן נמצאין, או אזלינן בתר רובא דעלמא, או הדבר מסור לחכמים כפי התשמיש הנאות להם, ואפשר שהתשמיש הנאות הוא ליתנן לבהמה ועדיין קדשי... והרמב"ם (כלאים ה, יח) כתב: 'שכמוהו מקיימין רוב העם באותו מקום' משמע שמשנתנה לפי המקום והזמן.

על דבריו העיר הרב וואזנר (שבט הלייב, קצט):

מנא לן להקל בדבר שראוי למאכל בהמה ובהמה אוכלת אותו, דמצד זה ראוי שתחול קדושת שביעית, אלא שרוב בני אדם אין חוששין להשתמש בו לצורך בהמה וזורקין אותן?... אילו היה זה יסוד גמור שיש הפקעת קדושת שביעית במה שזורקין אותן, גם אם הוא ראוי לתשמיש, לא נמנעו חז"ל ללמדנו כזאת, ואדרבא פשטות משנתינו (שביעית ז, ג): 'קליפי רמון והנץ שלו קליפי אגוזים וכו' יש להם שביעית' וכו' - מוכח דהלכה קבועה היא לדורות בשביל שראויין לצביעה.

16. נציין שיש מהאחרונים שהביאו ראייה לכך שאין איסור איבוד בשאריות גם לשיטת הרמב"ם מדין שאריות תרומה בכלי אחסון (משנה תרומה י"א, ח; רמב"ם תרומות י"א, טו וראה דרך אמונה שם), שם נפסק שאף שיש קדושה בשאריות, מותר לשים בכלי האחסון חולין גם אם לא מרוקנים אותם לחלוטין משאריות התרומה. אולם להבנתנו, אף שהרמב"ם אכן מתיר לבטל את השאריות בחולין, אין מכך ראייה שהוא יתיר גם לאבד אותן באופן ישיר.

לפי המבואר עד כה, פשוט שלשיטת תוספות והרא"ש כאשר דרך בני אדם לזרוק את אותן קליפות, אין איסור לזרוקם. על כן, נראה ברור ששבט הלוי נוקט כשיטת הרמב"ם.

יש לציין שאף לשיטת הרמב"ם, הסובר שאסור להפסיד מאכל אדם אף אם דרך בני אדם לזרוקו, יש מקום להסתפק האם דבריו אמורים דווקא ב'מאכל אדם' שאין שמו פוקע ממנו, אך מאכל בהמה או מין צבע שאין דרכם של בני אדם להשתמש בו לשימוש זה אינם קדושים, או שמא אף שם 'מאכל בהמה' או 'מן הצובעים' הוא מוחלט אף אם אין דרך בני אדם להשתמש בשימושים אלו. לפיכך, אין ראייה מהתלבטותו של החזון איש לכך שהוא סובר כשיטת הרא"ש.

סיכום שיטות האחרונים

במספר נידונים בהם להבנתנו יש נפק"מ בין שיטות הרמב"ם והרא"ש בהגדרת איסור איבוד בשאריות, מצאנו מחלוקת בין אחרוני זמננו.

הרב אלישיב פוסק כשיטת הרא"ש ותוספות שהולכים אחר מנהג בני אדם, ולכן מתיר להשליך שיירי מאכל שרגילים לזרוקם וגרעיני פירות שנותר עליהם מעט מבשר הפרי. כשיטה זו סוברים גם הרב ישראלי והרב אשר וייס.

הרב וואזנר פוסק כשיטת הרמב"ם שאסור לאבד דבר ראוי למאכל אף אם דרך בני אדם לאבדו, ולכן אוסר לאבד דבר הראוי למאכל בהמה אף אם אין נוהגים באותו מקום לתת מאכל כזה לבהמות.

החזון איש מחמיר הלכה למעשה כשיטת הרמב"ם ואוסר להשליך שאריות שדרך בני אדם להשליכן וגרעינים שנותר עליהם מעט מבשר הפרי. אולם לא ברור האם הוא פוסק באופן מוחלט כשיטת הרמב"ם או שרק חושש לחומרא לשיטתו.

יש לציין שאף שנראה שהאחרונים שהבאנו חלוקים בשאלה כיצד יש לפסוק במחלוקת הרמב"ם והרא"ש, אף אחד מהם לא הזכיר במפורש שיש שתי שיטות בראשונים והוא פוסק כאחת מהן, ולפלא לנו הדבר.¹⁷

17. בפרט, צריך לנו עיון על כותבים שדרכם להביא את כל השיטות וכאן הזכירו רק אחת משיטות הראשונים, כגון באנציקלופדיה התלמודית (בערך 'גרעינין') שם לא הזכרו כלל דברי תוספות בזבחים. וכן קשה לנו על 'פסקי הלכות שביעית' (נדפסו בקובץ 'מבית לוי' תשנ"ד (קובץ ה') ותשס"א (קובץ טז)) שמחד נוקט כרמב"ם שגרעיני פירות שדבוק בהם מעט מבשר הפרי צריך לנהוג בהם קדושת שביעית ומאידך נוקט ששיריים מועטים בצלחות ובסיריים מותר לאבדם. ועיין דרך אמונה, שמיטה ויובל, פרק ה' בציון ההלכה אות כט.